

*S:t Olof på Gotland
1029 – 1979*

Som dr Sven-Erik Pernler klargör i detta häfte är traditionen om Olav som Gotlands apostel, med ett avgörande inflytande över gutarnas beslut att antaga kristendomen, uppenbarligen sen. Av skälet att Olav "skulle ha kristnat Gotland" erinras ingalunda om det 950-åriga minnet av hans landstigning på ön. Snarare är det uppfattningen att ett studium av Olavsgestalten kan vara uppslagsgivande och ge åtskilliga aspekter åt förståelsen av medeltidens kulturomvandlingsprocess och att en ökad förståelse för vårt förflutna hjälper oss att förstå nuet.

Olof Herrlin
Biskop

Sven-Erik Pernler

Olav Haraldsson och Gotland

Silvermynt präglat för Olav Haraldsson. Dep. i Gotlands Fornsal från Klinte hembygdsförening 1977. Foto: Georg Gådefors.

Medeltida vittnesbörd

Enligt ett avsnitt i Gutasagan, GS 3, sannolikt nedtecknat någon gång kring mitten av 1200-talet, skall den norske kungen Olav Haraldsson (1015–1030) ha besökt Gotland i samband med en flykt från Norge till furst Jaroslav i Novgorod. Kung Olav skall därvid ha lagt till vid den hamn som kallades Akergarn, nuvarande S:t Olofsholm. Där uppsöktes han av Ormika från Hejnum och flera andra mäktiga män, vilka gav honom gåvor, däribland tolv vädurar. Denne Ormika skall ha tagit emot kristendomen "efter helge Olavs lära" och byggt sig ett bönehus i Akergarn på den plats, där vid tiden för nedtecknandet av GS 3 "Akergarns kyrka" stod.

När man läser GS, måste man hålla i minnet, att denna notis om Olavs besök är nedtecknad ca 200 år efter det att besöket ägt rum. Man får därför inte pressa den alltför hårt i detaljerna. Så kan man exempelvis hysa viss skepsis mot uppgifterna om att Ormika byggde sig ett bönehus i Akergarn, tre mil från sin hemort.

Mest anmärkningsvärt är dock, att berättelsen om kungabesöket på ön är så kortfattad, ja rent av torftig. Och detta i en tid då Olavskulten vunnit – och alltjämt vann – stor utbredning, och man alltså var angelägen om att knyta Olavs-minnen till olika platser i Norden och Östersjöområdet. Detta skulle kunna tyda på att kung Olavs besök här flyktåret 1029, för att följa dateringen i GS, inte var av någon större betydelse för ön. Och någon kristning av Gotland omnämns ju

definitivt inte; endast att en framstående person från Hejnum "tog emot kristendomen efter helge Olavs lära".

Nu finns det även andra medeltida källor, som berättar om att Olav Haraldsson besökt Gotland. Enligt Snorre Sturlasson (1179–1241) skall Olav ha varit på ön vid två tillfällen. Första besöket skall ha skett i samband med en vikingafärd 1007, då Olav endast var tolv år gammal. Han skall därvid ha övervintrat på ön, för att när våren kom fortsätta österut till Ösel. Vid detta besök skall han även ha tagit skatt av landet, för att inte härja Gotland. Snorre berättar vidare, att kung Olav besökte Gotland våren 1030, på återvägen från Novgorod till Norge. Denna uppgift finns inte bara i Heimskringla, utan även i Fagrskinna, troligtvis författad o 1220–1240. En hos Snorre odaterad händelse utspelas också på Gotland: islänningen Jokuls tillfångatagande och avrättande i Olavs närvaro. Men ingen enda av dessa källor ens antyder, att Olav skulle ha kristnat Gotland. Hade så varit fallet, att Olav kristnat gutarna, skulle det under 1100- och 1200-talen ha funnits all anledning att framhålla detta med tanke på Olavs-kultens popularitet och utbredning. Men så är inte fallet.

De skiljaktigheter, som det medeltida källmaterialet uppvisar beträffande dateringen av Olavs besök, har tolkats mycket olika. Det kan inte uteslutas, att nedskrivaren av GS i sin berättelse samman-smält material från två eller flera besök, som Olav gjort på Gotland. Besöket 1007 med övervintring inför fortsatt färd österut kan kanske motsvaras av uppgiften i GS om att "där (i Akergarn) låg helge Olav länge". Uppgifterna hos Snorre om att gutarna vid detta tillfälle sände bud till kungen och bjöd honom skatt, skulle då kunna motsvaras av GS:s uppgift om att Ormika och flera mäktiga män for till honom med gåvor, däribland tolv vädurar. Till detta har i så fall knutits en händelse relaterad till Olavs besök i Novgorod.

Enligt Snorre Sturlasson stannade Olav vid flykten från Norge en tid i Närke, innan han mot sommaren for vidare. Snorre säger uttryckligen, att kungen inte stannade, förrän han kom till Gårdarrike. Det kan därför inte helt uteslutas, att författaren till GS har fel i sitt förknippande av besöket på Gotland med flykten från Norge. Mellanlandningen kan ha skett i samband med återfärden 1030. Något längre besök torde det då inte ha rört sig om. Men även Snorre kan ha varit dåligt underrättad. Det ligger inte något orimligt i att Olav

kan ha valt att gå via Fårösund och lägga till i Akergarn inför sin fortsatta färd österut. Vi tvingas emellertid uppge försöken till en exakt datering av Ormikas möte med kung Olav.

Strelows Cronica 1633

Så långt det medeltida källmaterialet. Nu föreligger emellertid i H.N. Strelows Cronica Guthilandorum, utgiven i Köpenhamn 1633, en utförligare skildring av Olavs gotlandsbesök. Denna skildring synes ha hämtat stoff ur den dåtida folktraditionen. Till en del har vi i Strelows framställning att göra med rena vandringslegender, typ de som förekommer i legendbildningen kring Valdemar Atterdags besök på Gotland 1361: Olav utforskar ön förklädd till tiggare, avslöjas av en piga osv. Andra detaljer är klart orimliga, t ex landstigningen i Hejnum, beläget i det inre av norra Gotland. Men hos Strelow möter också för första gången uttryckligen uppgifter om att det redan före Olavs besök fanns kristna på ön, och då främst på södra Gotland, vilka aldrig skulle strida mot Olav, men gärna såg hedningarnas omvändelse. Här möter också uppgifter om en hård strid på Laikarehaid i Lärbro, där den gutniska hären förjagades och till största delen förgjordes. Olav skall ha börjat härja och bränna, varvid gutarna lovade att bli kristna, samt gav honom brandskatt av silver och guld. Till detta kopplas kungens övervintring och hans – inte Ormikas – bygande av Akergarns kyrka. Ormika, som hos Strelow är en kvinna, kommer jämte andra till kung Olav med tolv oxar, tolv bockar, tolv tunnor vete mm.

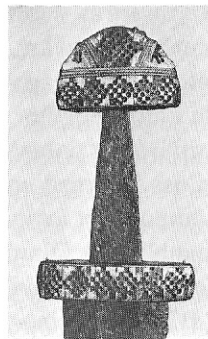
Uppgifterna om striden på Laikarehaid skulle kunna antyda, att slutfasen av Gotlands kristnande varit blodig. Det är dock i så fall anmärkningsvärt, att en så framgångsrik seger för den norske kungen inte noteras någonstans i det omfattande medeltida materialet rörande hans bedrifter. Att gutarna velat förtiga ett nederlag av detta slag är däremot antagligt – om drabbningen verkligen ägt rum. Kanske rör vi oss här med en ortnamnsägen utifrån Laikarehaid, leka = strida, kämpa. Det är kanske heller inte uteslutet, att folkfantasin har sammanblandat Olav med en annan kung, Birger Magnusson. Denne besegrade enligt vissa källor gutarna vid Röcklinge backe i Lärbro 1313, samt tvingade dem därvid att betala skatt till den svenska kro-

nan. Detta tvärtemot vad Visby- och Erikskrönikorna, samt efter dem flera författare, velat göra gällande. Också i detta sammanhang spelar en man från Hejnum en framträdande roll. Det bör emellertid betonas, att en eventuell sammanblandning i folktraditionen av dessa två händelser är en hypotes. Men varken 1029 eller 1030 torde Olav ha varit trakterad av att hamna i strid på Gotland.

Observeras bör särskilt det tolvtal i gåvor, som återfinnes såväl i GS som, framför allt, hos Strelow. Som Fritzell anmärkt i "Tankar kring Gutasagan", är tolvtalet vanligen förekommande i vikingatidens danska skattläggningsmönster. Kanske har Strelow, vilken fått sin utbildning vid universitetet i Köpenhamn, i sin framställning medvetet anknutit till detta.

Att kung Olav verkligen besökt Gotland, torde stå helt klart. Att han vid något av sina besök skulle ha infört kristendomen på ön, är däremot högst osannolikt. Den tidigaste uppgiften om detta, Strelows notis om att Olav Haraldsson med vapenmakt kristnade nordergutarna, möter första gången 600 år efter den påstådda händelsen. Några medeltida källor eller fynd, som skulle kunna stödja Strelows framställning, finns inte. Däremot torde man våga påstå, att Olavs besök skedde under öns kristningsskede, en långvarig övergångstid, där heden och kristen tro konfronterades med varandra. Detta betyder nu inte, att Olav skulle vara ett ointressant namn i den gotländska historien. Men *helgonet* Olav har säkerligen något längre fram i tiden betytt vida mer för det gotländska folket och kyrkolivet, än den norske kung Olav gjorde under sitt jordeliv.

Fotnot: För källbelägg och litteratur till denna artikel se S-E Pernler, Gotlands medeltida kyrkoliv – biskop och prostar (Visby 1977), s 11–19, 46.

Detalj av svärd från vikingatiden. Enligt uppgift funnet vid S:t Olofsholm, sannolikt i början av 1800-talet. I privat ägo. Gotlands Fornsal. Foto: R Hejdström.

Sven-Erik Pernler

S:t Olavs kapell i Akergarn

Därefter kom konung Olav den helige flyende från Norge med skepp och lade sig i en hamn, som heter Akergarn. Där låg helge Olav länge. Då for Ormika från Hejnum och flera mäktiga män till honom med sina gåvor. Denne Ormika gav honom tolv vädurar jämte andra dyrbarheter. Då gav helge kung Olav honom åter i gengåva två dryckesbollar och en bredyxa. Då tog Ormika emot kristendomen efter helge Olavs lära och byggde sig ett bönehus på samma ställe, där nu Akergarns kyrka står. Därifrån for helge Olav till Jaroslav i Holmgård. (GS 3).

Större än många sockenkyrkor

I den s k Gutasagan (GS) behandlas bla Gotlands statsrättsliga och ecklesiastika ställning. Den utgör därför ett viktigt komplement till Gutalagen (GL). Båda dessa källor har till sina äldsta delar av Holmbäck-Wessén daterats till omkring 1220¹, en datering, som dock har ifrågasatts.² Klart är emellertid, att det avsnitt av GS, som citerats ovan, är ett något senare inskott.³

Av GS 3 framgår, att Akergarns kyrka skall vara byggd på samma ställe som ett tidigare bönehus, uppfört i samband med Olav Haraldssons besök på ön, en händelse, som av GS:s författare dateras till 1029. Medan GS talar om Akergarns kyrka, talar andra medeltida källor om *kapellet* i Akergarn.⁴ Gränserna mellan kyrka och kapell var emellertid mycket flytande under hela medeltiden; samma byggnad kunde benämnas ömsom kyrka, ömsom kapell.⁵ Kanske använder dock GS:s författare benämningen kyrka med hänsyn till byggnadens storlek: de nu bevarade grundmurarna är ca 30 × 13 meter, och

anläggningen är orienterad i öster-väster. Uppskattningsvis kan kapellet ha varit ca 17–18 meter högt.

Benämningen S:t Olavs kapell möter i källorna först 1349.⁶ Dessförinnan talas det endast om att kapellet var försett med ett Olavs-altare,⁷ vilket väl också förutsätter, att där funnits en Olavs-bild. Vi vet inte, när detta kapell byggdes. De kvarvarande resterna uppvisar inga detaljer, som kan ge oss någon ledning för en närmare datering på konsthistoriska grunder.⁸ Kanske skulle en arkeologisk undersökning av ruinen och dess omgivning kunna ge ledtrådar. Kanske skulle en sådan utgrävning också kunna avslöja eventuella tidigare föregångare av trä eller sten, liksom gravar för pilgrimer och sjöfarande.⁹

Sannolikt är kapellet, sådant vi nu känner det, från början av 1200-talet. Det hade som nämnts ansevärliga proportioner, och var försett med en sakristia (?) norr om koret. Idag lägger man mest märke till kapellets västra murverk, med spår av portaler i västra och sydvästra delen av kapellet. Genom sitt höga läge och sin storlek – det var större än många sockenkyrkor – måste det ha utgjort en imponerande anblick såväl från sjösidan som från land.

En vallfartsort

Källmaterialet utvisar, att Akergarns kapell senast i början av 1240-talet varit en inte obetydlig vallfartsort. Den 15 aug 1246 utfärdade biskop Lars under sin gotlandsvistelse ett brev i Visby, ställt till prästerskapet och folket på Gotland.¹⁰ Biskopen anger däri, att han sänt Kristi tjänarinnor, nunnorna, till Visby på öbornas egen begäran. Kanske är 1246 också att anse som Solberga klostrets grundläggningsår. Under alla omständigheter måste klostret ha tillkommit under biskop Lars' episkopat, dvs tidigast 1236.¹¹ I sitt brev anger nu biskopen, att hela avkastningen av offret från S:t Olavs altare i Akergarn för evärdeliga tider skall tillfalla nunnorna i Solberga. Avkastningen skall användas till systrarnas försörjning med kläder och föda. Denna överenskommelse är enligt brevet resultatet av gemensamma överläggningar mellan biskopen och det gotländska prästerskapet och folket.

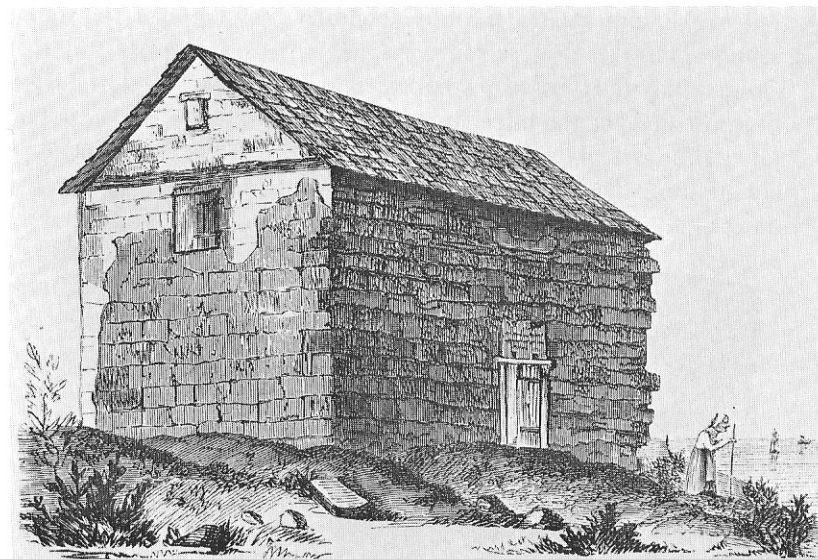
Vid denna tidpunkt har alltså människor vallfärdat till Akergarn för att offra på S:t Olavs altare. Sannolikt har väl också kapellbyg-

get, åtminstone till en del, finansierats genom de gåvor de vallfärdande givit. Om det är så, att den nuvarande ruinen anger måtten för kapellet 1246, förstår vi, att kapellet var dimensionerat för ganska stora skaror av människor. Detta väcker också frågan om dessas härbärgering. Använde man kapellets vindsvåning som pilgrimshärbärke, eller hur löste man detta problem i Akergarn?

Bestämmelserna om att hela avkastningen skulle tillfalla nunnorna i Solberga, bekräftades av den påvliga legaten biskop Vilhelm av Sabina den 25 maj 1248,¹² i samband med dennes besök i Visby på försommaren detta år, liksom genom en stadfästelsebulla från påven Innocentius IV (1243–1254).¹³

Vallfärderna avtar

Men redan 1277, alltså endast ca 30 år senare, sker en markant förändring. Detta framgår av ett brev från biskop Henrik utfärdat i Visby den 8 april nämnda år. Temporärt skall i fortsättningen endast

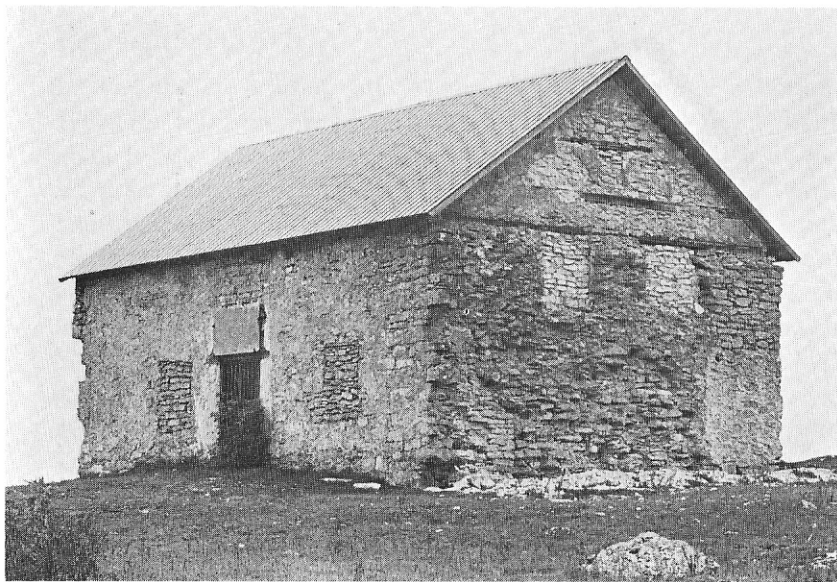

Kapellet från NV. Ur PA Säve. Några ord om Konung Olof Haraldssons uppträdande på Gotland. Sv. Fornminnesför. tidskrift 1873–74.

hälften av avkastningen tillfalla nunnorna. Den andra halvan skall gå till sockenborna i Hellvi, den socken i vilken Akergarn är belägen, vilka i gengäld skall svara för kapellets underhåll. Dessutom skall prästen i Hellvi för sin tjänstgöring vid kapellet, av det offer, som faller vid kapellet vid S:t Olavs fest och kvällen före (dvs 28–29 juli), ha två mark innan summan delats, samt ytterligare en mark av den del, som tillkommer sockenborna. Dessa bestämmelser bekräftar biskop Henrik "för evärdelig tid" vid ett förnyat besök på Gotland 1280.¹⁴

Anledningen till denna markanta förändring anger biskop Nils Markusson i ett brev 1360: nunnornas antal hade minskat, och dessutom hade vallfärderna till kapellet fått en allt mindre omfattning. Därigenom hade också inkomsterna minskat och underhållet av kapellet försumrats.¹⁵

Detta skall alltså ha varit läget redan 1277! Denna uppgift synes tala för att det kapell vi nu äger rester av, måste vara byggt dessförinnan, sannolikt redan före 1246, ett antagande, som vinner i styrka, när man ser den fortsatta utvecklingen under 1300-talet.

Kapellet från SV. Foto: R Hejdström 1976

Stridigheter om offret

Biskop Peter Tyrgilsson anklagar den 25 maj 1349 invånare på Gotland för att under flera år med våld ha lagt beslag på nunnornas del av offret från S:t Olavs kapell i Akergarn.¹⁶ De aktuella invånarna, okänt vilka, skulle nu – under hot om bann – gottgöra nunnorna genom att ge klostret skadeersättning, samt därtill för framtiden avstå från övervåld. Några dagar senare, den 28 maj, utfärdar kung Magnus Eriksson ett skyddsbrev för klostret och dess privilegier.¹⁷ Därvid nämns dock inte uttryckligen Akergarn.

Den 20 juli 1360 utfärdar så biskop Nils Markusson sitt ovan nämnda brev. Biskopen anger däri, att vallfärderna till kapellet hade minskat redan för cirka ett århundrade sedan – och denna trend hade fortsatt. Detta hade medfört, att kapellet nu var i dåligt skick. Eftersom vallfärderna till kapellet fortsatt att minska, och därmed offergåvorna, gör biskopen en ny fördelning. Därigenom hoppas han kunna rädda kapellet från att helt förfalla.

Fördelningen denna gång är ganska invecklad. Kapellet skulle behålla alla offerade ljus och ett halvt lispund offrat vax. Hellvi kyrka fick högst ett lispund vax, nämligen om det offerats minst fyra lispund, och klostret fick resten. Sockenprästen, som förrättade gudstjänsterna, fick en mark silver och två mark penningar av det som offerstockarna och kollektavlorna inbringade samt därtill $\frac{1}{3}$ av det som folket offerade på själva altaret. De övriga $\frac{2}{3}$ fick klostret. Efter det att prästens del frändragits, avsattes $\frac{1}{3}$ av vad som kom in via offerstockar och kollektavlor till underhåll av kapellet, medan resten tillföll klostret. Denna ordning, som synes vara frukten av invecklade förhandlingar, var parterna formellt överens om.

Brevet av den 20 juli 1360 jämte tidigare nämnda brev av den 15 aug 1246 och 25 maj 1248 vidimeras den 3 juli 1376 av biskop Nils Hermansson vid dennes besök i Visby.¹⁸ Men därefter hör vi ingenting om S:t Olavs kapell i Akergarn i det medeltida källmaterialet. Vi är således inte underrättade om när kapellet upphörde att fungera. Kanske har det, som G Fritzell antar, övergivits och fått förfalla redan på 1400-talet.¹⁹ Vi vet, att det låg i ruiner i början av 1600-talet.²⁰

Det är heller inte känt, om några av kapellets inventarier överförts

till andra kyrkor och bevarats till våra dagar. En ljuskrona och ett målat glasfönster, vilka förvarats på Jakobsberg i Follingbo, har i litteraturen stundom uppgivits komma från kapellet i Akergarn.²¹ Ljuskronan är dock av senare datum, och fönstret har inte kunnat förknippas med det tidigt förstörda kapellet.

Vilka byggde kapellet?

Det redovisade källmaterialet, liksom luckorna i materialet, aktualiserar en rad frågor. Här skall bara nämnas följande: Vilka tog initiativet till byggandet av kapellet i Akergarn? Vilka tog hand om inkomsterna och svarade för underhållet under kapellets "guldålder", dvs före 1246? Varför synes kapellet så tidigt ha avtagit i betydelse?

Vem eller vilka föranstaltade om eller tog initiativet till byggandet av kapellet i Akergarn? Man skulle i och för sig kunna tänka sig, att det var någon av linköpingsbiskoparna. Men brevet 1246 talar om att överenskommelse träffats mellan biskopen och det gotländska prästerskapet och folket angående avkastningen av offret. Detta synes antyda, att "folket", kanske i betydelsen landet, alltinget, hade vittgående ansvar och befogenheter vad gällde kapellet. Kanske är det alltså landet, som byggt (ut) och ägt kapellet? Eller hade den gotländska kyrkan vid denna tid möjlighet till kollektivt byggande och förvaltande?

Att cistercienserna skulle ha tagit initiativ till det kapellbygge, som sedan blev en inkomstkälla för nunnorna av denna orden, är däremot inte troligt. Visserligen fick de nordiska abbotarna 1237 formellt tillstånd att fira S:t Olav i sina kloster,²² men inga källor antyder, att klostret i Roma skulle ha haft något som helst med Akergarn att göra.

Inte heller synes sockenmännen i Hellvi från början ha varit särskilt knutna till kapellet. Först 1277 får de i uppdrag att svara för kapellets underhåll och då mot ersättning i form av halva det offer, som lämnas 28–29 juli, sånär som på tre mark. Denna ersättning reglerades ytterligare vid biskopsbesöket 1360. Hellvi har, av en av de bevarade taxuslistorna att döma, varit en ekonomiskt bärkraftig socken under 1200-talet.²³ Listan upptar avgifter, som skulle erläggas i samband med varannan biskopsvisitation, varvid Hellvi hade att betala

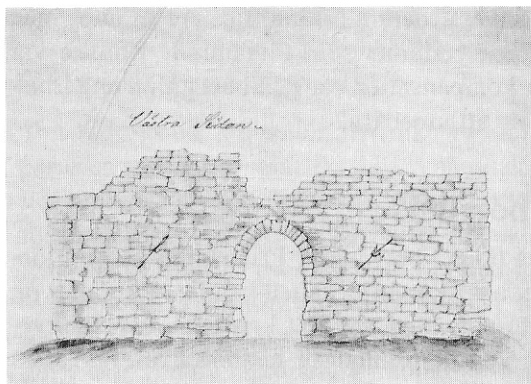
fyra mark, vilket är långt över genomsnittet. För den ekonomiska bärkraften talar också kyrkbygget i Hellvi åren kring 1240.²⁴ Men någon gång inemot eller kring sekelskiftet 1300 tycks någonting ha hänt, som påverkat socknens ekonomiska situation. Hellvi behöver inte längre betala fyra mark till biskopen, utan endast tre mark.²⁵ Vad som inträffat och motiverat denna förändring, vet vi inte, men bärkraften har uppenbarligen bedömts som försämrad. Kanske var sänkningen av avgiften en kompensation för den belastning underhållet av Akergarns kapell kom att innebära?

Varför avtog dess betydelse?

Varför avtog då kapellet så tidigt i betydelse? Fritzell har som en förklaring velat göra gällande, att Akergarns kapell kan ha tillkommit på så sätt, att en hednisk offerplats med torskult kristnats, och att kyrkan följaktligen lagt beslag på ursprungligen hedniska offergåvor.²⁶ Men medan man på goda grunder kan förmoda en ursprungligen hednisk kultplats vid den sk S:t Äulas körka på Fårö,²⁷ synes det vara svårt att motivera och underbygga en sådan teori vad gäller Akergarn. Därtill förefaller uppgifterna om Ormikas möte med kung Olav alltför historiskt trovärdiga.

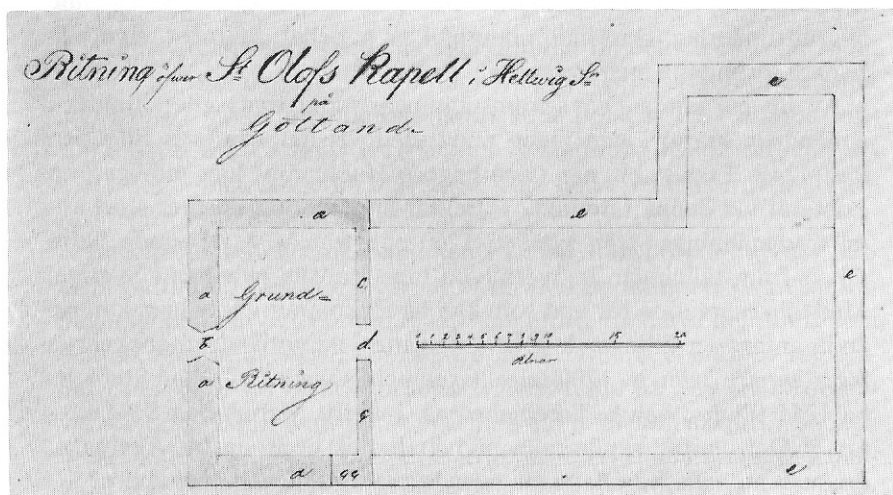
Nej, sannolikt får man söka förklaringarna efter andra linjer: decentralisering och utvidgning av Olavs-kulten på Gotland, vikande pilgrimsunderlag, bristande underhåll av kapellet, faktorer, som alla är nära förbundna med varandra.

Av de nu kända Olavs-framställningar, som finns eller funnits i gotländska kyrkor, kan ingen enda med visshet hänföras till tiden före 1246. Endast ett par (Grötlingbo, Hablingbo) kan möjligen ha existerat vid denna tidpunkt. Däremot finns det ett mycket stort antal framställningar från tiden o 1260 och framåt.²⁸ Bevarade äldre Olavs-framställningar är överhuvud taget ganska ovanliga i Sverige. Med all reservation för vad som kan ha förkommit vågar man kanske ändå antaga en tilltagande Olavs-kult ute i de gotländska socknarna from senare delen av 1200-talet. Exempelvis vigdes kyrkan i Stenkyrka 1255 till den heliga Treenighetens, jungfru Marias och S:t Olavs ära.²⁹ Och varför skulle man nödvändigtvis bege sig till Akergarn, om man nu hade S:t Olav i sin egen kyrka, tillika med eget altare?

Ovan t v kappellets västportal utifrån enligt teckning av A Asplund 1836 (Kungl Bibl). T h samma portal sedd inifrån (Foto G Svahnström 1976).

Nedan: Planritning över kapellet utförd av A Asplund 1836.

I vilken utsträckning Olav ihågkommit i socknarnas gudstjänstliv redan dessförinnan är osäkert. Ingen helgonlängd i kalendarier eller i liturgier kan med visshet tillskrivas Linköpings stift före tiden omkring 1250.³⁰ Alla nordiska breviarier bygger på den latinska, korta version av *Passio et miracula beati Olavi*, som sammanställdes av ärkebiskop Øystein (1161–1188).³¹ Enstaka förekomster av förmodat tidiga Olavs-kyrkor, som den i Visby³² – 1200-talets första fjärdedel – eller Novgorod,³³ säger egentligen ingenting om kultens utbredning eller intensitet på Gotland vid denna tid. Observeras bör också, att Olavsmässan som kalendarieangivelse saknas såväl i GL som GS. Möjligen finns det ett samband mellan de nya framställningarna av Olav den heliges saga omkring 1220–1240³⁴, och en tilltagande Olavskult ute i de gotländska socknarna ett par årtionden senare.

Kanske har merparten av de vallfärdande till S:t Olav i Akergarn alltid utgjorts av gotlänningar. Någon speciell avlat förbunden med besök i Akergarns kapell är inte känd, men kan mycket väl ha förekommit. Mer framstående pilgrimsleder och vallfärds mål med Olavsanknytning fanns dock både i Finland och på det svenska fastlandet, orienterade inte minst mot Nidaros.³⁵ Akergarn låg dessutom något illa till för de vägfarande på Gotland, även om de var pilgrimer på väg till heliga platser. Kyrkan i grannsocknen Lärbro låg exempelvis mycket bättre till, längs stora vägen Visby – Bro (med "det helga kors") – Bunge Fårösund, och kom att under 1300-talets lopp förse med ett antal Olavs-skulpturer både utanpå och inuti kyrkan.³⁶ Kyrkans åttkantiga torn har, med rätt eller orätt, fört tankarna till Nidarosdomen som förebild.³⁷ Men kanske har en Olavs-kyrka i Lärbro, geografiskt väl belägen, bidragit till att undergräva intresset för Akergarn.

Vikande pilgrimsunderlag, ökade underhållskostnader

Förutom det vikande pilgrimsunderlaget, och sannolikt som en följd av detta, anger källmaterialet underhållet av kapellet som ett stort problem. Vilka som från början byggt och underhållit kapellet är som nämnts något oklart. Men i och med att intäkterna från S:t Olavs fest 1246 skulle tillfalla nunnorna i Solberga, börjar tydligen också under-

hållsproblemen på allvar. Detta kan inte enbart ha berott på att syst-rarna bodde ca 45 kilometer från Akergarn. Klostren hade inte sällan egendomar och fastigheter långt borta, och det är sällan vi hör, att sådan egendom missköts. Men till bilden hör kanske, att systrarnas kloster och klosterkyrka utanför staden Visby var under uppförande vid 1200-talets mitt,³⁸ ett stort arbete och en stor investering och dessutom säkerligen en inte så liten påfrestning på de relativt fåtaliga systrarna. Att underhållet av kapellet ute i Akergarn försumrades är under alla omständigheter ett ofrånkomligt faktum och anledningen till att sockenmännen i Hellvi fick överta underhållet mot ersättning 1277. Men tydligen har inte heller sockenmännen lyckats underhålla kapellet med de medel, som stod till buds. Den nya delningen 1360 synes vara ett tecken på detta, ett försök från biskopens sida att rädda kapellet från att helt förfalla. Som nämnts kan också den sänkta avgift Hellvi hade att utge till biskopen i samband med varannan visitation vara att förstå i detta sammanhang.

Man kan heller inte undgå att fråga sig, vad som kan ligga bakom Peter Tyrgilssons brev 1349, där han anklagar invånare på Gotland för att under flera år med våld ha lagt beslag på nunnornas del av offret från S:t Olavs altare. Vilka har rent faktiskt kunnat komma åt att göra det? Sockenmännen i Hellvi? Och vilket var i så fall motivet? De höga underhållskostnaderna för kapellet? Här är vi utan svar.

Hellvi-prästens tjänstgöring

Inte heller Hellvi-prästens ställning i förhållande till kapellet i Åker-garn var helt oproblematiskt. Även om sockengränser i nutida bemärkelse är en sen företeelse på Gotland, räknades Akergarn 8 km S om Hellvi uppenbarligen till det område, som han hade att ta ansvar för. Att vallfartskapellet någonsin skulle ha haft egen präst, förefaller uteslutet. Men något stadgande om Hellvi-prästens skyldigheter med avseende på gudstjänstlivet och pilgrimernas andliga omvårdnad vid kapellet äger vi inte förrän 1277. Detta utesluter inte, att han kan ha tjänstgjort där redan tidigare, även om vi inte nu vet, hur detta reglerades. 1277 bestäms emellertid, att han för sin tjänstgöring i samband med S:t Olavs fest skall erhålla tre mark av offret. Huruvida detta samtidigt skulle anses vara årsersättning, eller endast avsåg den ak-

tuella festen, är inte klart utsagt. Men kanske var inte heller prästen nöjd med sin lott. 1360 beslutar nämligen biskop Nils Markusson, att prästen skall få en mark silver och två mark penningar av det som kommer in via offerstockarna och kollekttavlor, samt 1/3 av det som folket offerar på altaret.

Intressant är slutklämmen i 1360 års brev, där biskopen hotar prästen med suspension och kapellet med interdikt, om man handlar mot det som nu beslutats. Vile någon av parterna ha den nya ordningen ändrad, skulle man återgå till den ursprungliga delningen, d v s klostret skulle få hela avkastningen. Tydligen har förhandlingarna om S:t Olavs kapell, dess skötsel och underhåll varit hårda, eftersom Nils Markusson ansåg sig föranlåten att gripa till så skarpa och, vad gäller systrarnas underförstådda framtida underhåll av kapellet, i praktiken orealistiska formuleringar.

Ingen part, möjligen fränsett nunnorna i Solberga, synes alltså ha varit riktigt glad över kapellets existens vid denna tidpunkt. Men bestämmelserna från 1360 har tydligen varit i kraft också 1376, då Nils Hermansson i Visby vidimerar sin företrädares brev. Därefter hör vi i det medeltida materialet inte mer talas om S:t Olavs kapell i Åker-garn. Kanske byggde man en gång i sin iver *alltför* stort därute, Gud och S:t Olav till ära...

NOTER

- ¹ SLL IV, s LXXI f. E Wessén, Gutalagen, Gutasagan: KHL V, sp 600 ff.
- ² DD r I bd 5, s 145. N Skyum-Nielsen, rec. av C Nevéus, Trälarna i landskapslagarnas samhälle: DHT bd 78 hft 1, s 358.
- ³ Cf N Tiberg, Utvandringsberättelsen, s 22. G Fritzell, Visby i världshandelns centrum, s 20. Dens., Tankar kring Gutasagan, s 26.
- ⁴ DS I 625. RA Skokl. I, fol 215, nr 49. J Wallin, Gotl. saml. II, s 121 ff.
- ⁵ S:t Jacob i Visby benämns 1226 kyrka, 1272 kapell. DS I 233, 564. – I Swartling, Kapel: KHL VIII, sp 249 (jfr dat). G Smedberg, Nordens första kyrkor, s 5 ff, 71 ff.
- ⁶ DS VI 4436.
- ⁷ DS I 336, 362.
- ⁸ J A:son Utas, Gotländsk byggnadsminnesvård 1975–76, s 151 ff.
- ⁹ Markbeskaffenheden kan synas tala emot gravar, men man kan erinra om de begravingar, som skett på Galgberget i Visby, där markbeskaffenheden inte varit något avgörande hinder.
- ¹⁰ DS I 336.
- ¹¹ SRS I:1, s 49, 63; III:2, s 3. HSH 4, s 16.
- ¹² DS I 362.
- ¹³ RA Skokl. I, fol 215, nr 49. J Wallin, Gotl. saml. II, s 121 ff.

- ¹⁴ DS I 625, 702.
¹⁵ Se not 13 ovan.
¹⁶ DS VI 4436.
¹⁷ DS VI 4437.
¹⁸ R A Visby domkyrkas perg. 3/7 137 (2). – DS X s 150, "137 (2) juli 3". S-E Pernler, *Gotlands medeltida kyrkoliv*, s 121 f.
¹⁹ G Fritzell, *Tankar kring Gutasagan*, s 38.
²⁰ H Strelow, *Cronica*, s 132.
²¹ C G Brunius, *Gotlands konsthistoria II*, s 182. G Collberg, *Herrgården Rosendal och minnesmärket Jacobsberg*: GArk 1939, s 54. (Uppger att fönstret tidigare tillhört Follingbo kyrka). A Edle, S. Olofsholms kapell, s 128. J Roosval, *Gotländsk Vitriarius*, Sthlm 1950, s 197 ff.
²² H Johansson, *Ritus Cisterciensis*, s 174.
²³ Om taxuslistorna se S-E Pernler, *Gotlands medeltida kyrkoliv*, s 89 ff.
²⁴ NG Wollin, *Hellvi kyrka*, s 115 ff. E Lagerlöf – G Svahnström, *Gotlands kyrkor*, s 178.
²⁵ S-E Pernler, *Gotlands medeltida kyrkoliv*, s 97.
²⁶ G Fritzell, *Tankar kring Gutasagan*, s 38 ff.
²⁷ Cf G Fritzell, *Tankar kring Gutasagan*, s 40.
²⁸ O Odenius, *Till frågan om hypostatslikhet*, s 37 f.
²⁹ H Spegel, *Inventarium 1682*, ViLA ViDA D II:1.
³⁰ S Helander, *Ordinarius Lincopensis*, s 61.
³¹ L Gjerløw, *Olav den hellige*: KHL XII, sp 562.
³² Nuvarande resterna sannolikt från 1200-talets första fjärdedel. Att döma av en 1962 företagen undersökning har den ej haft någon föregångare på platsen. E Lagerlöf – G Svahnström, *Gotlands kyrkor*, s 79. Detta stöds även av att Olavskyrkan, som framgår av taxuslistan i ViLA ViDA H:1, tillhör ett yngre skikt av församlingskyrkor i Visby. – Enligt vissa uppgifter skall en Olavs-kyrka i Visby ha tillkommit i samband med ett besök av Erik Ejegod. Denna uppgift möter dock först vid 1500-talets mitt hos N Petreius (*J Wallin, Gotl. saml. I*, s 239), och återfinns även i H Strelow, *Cronica*, s 140. Petreius anger året till 1102, Strelow till 1097. Några medeltida källstöd för detta finns inte. (Se även S-E Pernler, *Gotlands medeltida kyrkoliv*, s 108 n 2.)
³³ O v Friesen, *Upplands runstenar*, s 70. P Johansen, *Nordische Mission*, s 84.
³⁴ A Holtsmark, *Olåfs saga helga*: KHL XII, sp 548 ff.
³⁵ G Authén Blom, *Pilegrimsveier*: KHL XIII, sp 307 ff.
³⁶ NG Wollin, *Lärbro kyrka*, s 96 ff. A Edle, *Sankt Olof och Gutarna: Julhälsningar... Visby stift 1939*, s 132 ff.
³⁷ Se not 36 ovan.
³⁸ B Thordeman, *Korsbetningen och Solberga kloster: Svenska fornminnesplatser N:o 14, 3:e uppl.*, Lund 1958, s 53.

Angående förkortningar, källor samt litteratur se i förekommande fall S-E Pernler, *Gotlands medeltida kyrkoliv – biskop och prostar*. (Visby 1977).

Erland Lagerlöf

Några gotländska S:t Olovsbilder

Den norske helgonkungen Olov har haft stor betydelse för Gotland och dess medeltida kyrkoliv.¹ Kulten av S:t Olov dominerade stort över de övriga helgonens. Man kanske kan säga, att Olov var Gotlands nationalhelgon. Detta framgår bland annat av det stora antal Olovsbilder, som finns bevarade i kyrkor och museer. De flesta är framställda av trä, men helgonet finns också återgivet i kyrkoportalernas stenreliefer, i kalkmålningar, glasmålningar, på textilier, pilgrimsmärken och mynt.

Jag har valt att i denna kortfattade framställning visa på några gotländska Olovsbilder skapade i olika material och vid olika tidpunkter under den rika gotländska medeltiden.

Men först några rader om hur Olov den Helige brukade framställas under medeltiden.² Det finns bilder av honom bevarade från 1100-talet till reformationen, alltså en tidrymd av 400 år. Det är därför naturligt, att bilden av helgonkungen har växlat. Så småningom utvecklades dock en Olovsbild, som blev den allmänt antagna. Här skildras han som en äldre man med skägg, krona på huvudet, yxa (martyrredskapet) i höger hand, samt i vänster hand ett attribut, som kan växla något. Oftast är det ett ciborium, men det kan också vara det korskrönte jordklotet, eller riksäpplet. Han framställs både stående och sittande. I båda fallen trampar han oftast på en figur. I de äldsta framställningarna har denna människoskepnad ofta hjälm på huvudet. Under 1300-talet får varelsen formen av en drake med krönt manshuvud. Betydelsen av denna figur är inte helt klarlagd.³ Soldaten med hjälm kan förklaras som helgonets baneman, som den dräpte